

YOSH DAVRLARIDA BOLALAR PSIXOLOGIYASINING SHAKLLANISHI

Djoraboeva Surayyo Abduholikovna

*Toshkent viloyati Bekobod tumani MMTB ga
qarashli 39-maktab amaliyotchi psixologi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bolalar psixologiyasining yosh davrlariga xos shakllanish bosqichlari, har bir davrning o‘ziga xos psixologik xususiyatlari hamda rivojlanishga ta’sir etuvchi omillar yoritiladi. Shuningdek, tarbiya va ta’lim jarayonida yosh xususiyatlarini inobatga olishning ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: yosh davrlari, bola psixologiyasi, rivojlanish, tarbiya, emotsiya, tafakkur, ijtimoiylashuv.

KIRISH

Bolalar psixologiyasi — bu bolalarning tug‘ilishdan boshlab o‘smirlik davrigacha bo‘lgan ruhiy rivojlanishini, ularning psixik jarayonlari, holatlari va xulq-atvorini o‘rganadigan psixologiya fanining muhim yo‘nalishidir. Ushbu fan bolaning qanday fikrlashi, his qilishi, o‘rganishi va ijtimoiy muhitga moslashishini ilmiy asosda tahlil qiladi.

Bolalar psixologiyasi inson rivojlanishining eng muhim bosqichlarini qamrab oladi. Chunki aynan bolalik davrida shaxsning asosiy sifatleri, xarakteri, dunyoqarashi va xulq-atvori shakllanadi. Shu sababli bolalar psixologiyasini chuqur o‘rganish tarbiya va ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etishda muhim ahamiyatga ega.

Bolalar psixologiyasi quyidagi asosiy psixik jarayonlarni o‘rganadi: sezgi va idrok, tafakkur, xotira, nutq, diqqat, tasavvur hamda emotsiyalar. Ushbu jarayonlar yosh o‘tishi bilan rivojlanib boradi va har bir bosqichda o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘ladi. Masalan, kichik yoshdagi bolalarda ko‘proq obrazli fikrlash ustun bo‘lsa, katta yoshga o‘tgan sari mantiqiy va abstrakt tafakkur rivojlanadi.

Bolalar psixologiyasida yosh davrlarining o‘ziga xosligi alohida ahamiyat kasb etadi. Ilk bolalik davrida (0–3 yosh) bola atrof-muhitni sezgi orqali anglaydi va otana bilan emotsional bog‘lanish shakllanadi. Maktabgacha yoshda (3–6 yosh) o‘yin faoliyati asosiy o‘rin egallab, bola ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradi. Kichik maktab yoshida (7–10 yosh) o‘qish faoliyati yetakchi bo‘lib, intizom va mas’uliyat rivojlanadi. O‘smirlik davrida esa shaxsiylik shakllanadi, mustaqillikka intilish kuchayadi.

Bolalar psixologiyasining rivojlanishiga turli omillar ta’sir ko‘rsatadi. Eng muhim omil — oila muhitidir. Mehr, e’tibor va qo‘llab-quvvatlash mavjud bo‘lgan oilada bola sog‘lom psixologik rivojlanadi. Maktab va ijtimoiy muhit ham muhim rol

o‘ynaydi, chunki bola tengdoshlar bilan muloqot orqali ijtimoiy ko‘nikmalarni egallaydi.

Shuningdek, bolalar psixologiyasi tarbiya va ta‘lim jarayonida katta ahamiyatga ega. Ota-onalar va pedagoglar bolaning yosh xususiyatlarini inobatga olib, unga mos yondashuvni tanlashi zarur. To‘g‘ri yondashuv bolaning qobiliyatlarini rivojlantiradi, noto‘g‘ri yondashuv esa psixologik muammolarga olib kelishi mumkin.

Bolalar psixologiyasining yana bir muhim vazifasi — bolalarda uchraydigan psixologik muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishdir. Xavotir, qo‘rquv, tajovuzkorlik yoki o‘ziga ishonchsizlik kabi holatlar vaqtida aniqlansa, ularni to‘g‘rilash osonroq bo‘ladi.

Bolalar psixologiyasi shaxsning shakllanishida asosiy o‘rin tutadigan muhim fan bo‘lib, u bolaning har tomonlama rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi. Ushbu fan asosida tashkil etilgan ta‘lim va tarbiya jarayoni barkamol, sog‘lom va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashga yordam beradi.

Bolalar psixologiyasi insonning tug‘ilishidan boshlab o‘smirlik davrigacha bo‘lgan rivojlanish jarayonini o‘rganadi. Har bir yosh davri bolaning jismoniy, aqliy va emotsional rivojlanishida o‘ziga xos bosqich hisoblanadi. Ushbu bosqichlarni to‘g‘ri tushunish tarbiya va ta‘lim jarayonini samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega.

Ilk bolalik davri (0–3 yosh) bolaning psixologik rivojlanishida eng muhim bosqichlardan biridir. Bu davrda bola atrof-muhitni sezgi organlari orqali anglaydi, nutq shakllana boshlaydi va asosiy emotsional bog‘lanishlar paydo bo‘ladi. Ota-ona mehr-muhabbati bu davrda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Maktabgacha yosh davri (3–6 yosh)da bolaning tasavvuri va nutqi faol rivojlanadi. O‘yin faoliyati yetakchi o‘rin egallaydi. Bola o‘yin orqali ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradi va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Kichik maktab yoshi (7–10 yosh)da o‘quv faoliyati asosiy o‘ringa chiqadi. Bu davrda bola intizom, mas‘uliyat va mehnatsevarlikni o‘rganadi. Tafakkur mantiqiy shaklga o‘ta boshlaydi, bilim olishga qiziqish ortadi.

O‘smirlik davri (11–15 yosh) murakkab psixologik o‘zgarishlar bilan tavsiflanadi. Shaxsiylik shakllanadi, mustaqillikka intilish kuchayadi. Emotsional holat beqaror bo‘lishi mumkin, shu sababli bu davrda qo‘llab-quvvatlash muhim.

Ilk o‘spirinlik davri (16–18 yosh)da kasb tanlash, hayotiy maqsadlarni belgilash jarayoni boshlanadi. Tafakkur abstrakt darajaga ko‘tariladi, shaxsiy qarashlar shakllanadi.

Bolalar psixologiyasining shakllanishiga oila, maktab va ijtimoiy muhit katta ta‘sir ko‘rsatadi. Sog‘lom psixologik muhit bolaning to‘laqonli rivojlanishini ta‘minlaydi. Har bir yosh davrining o‘ziga xos psixologik xususiyatlarini inobatga olish orqali bolani to‘g‘ri tarbiyalash va uning salohiyatini to‘liq rivojlantirish mumkin.

Oiladagi sogʻlom muhit qanchalik yuqori darajada boʻlsa, maktab yoshidagi bolalarda ruhiy faollik shunchalik ijobiy namoyon boʻladi. Bunda ota-onalar, aka-ukalar va opa-singillarning bola rivojlanishiga koʻrsatadigan taʼsiri muhim ahamiyat kasb etadi. Bolada ruhiy faollikning shakllanishi bosqichma-bosqich amalga oshadi.

Har qanday bolaning ruhiy rivojlanishida turli psixologik muammoli vaziyatlar yuzaga kelishi mumkin. Oilada ota-onaning farzandlariga va atrofdagilarga boʻlgan munosabati kichik yoshdagi bolalar ruhiyatiga bevosita taʼsir qiladi. Shu orqali psixologik taʼsirlarning ijobiy yoki salbiy tomonlarini kuzatish mumkin.

Maktab yosh davrida ruhiy faollikni shakllantirishda bolaning aqliy tafakkurida kechadigan ruhiy kechinmalar va psixologik jarayonlar muhim oʻrin tutadi. Bu davrda bolalarda atrof-muhitga qiziqish kuchayadi, turli jumboqli vaziyatlarga duch keladi. Ana shunday vaziyatlarda bolaning ruhiyatiga taʼsirni toʻgʻri yoʻnaltirish va uni psixologik jihatdan qoʻllab-quvvatlash ota-ona va yaqinlari tomonidan toʻgʻri tashkil etilishi zarur.

Boladagi ruhiy faollik ayrim hollarda psixologik muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Masalan, oiladagi turli nizolar, tashvishli holatlar yoki qarindoshlar oʻrtasidagi muammolar bolaga salbiy taʼsir koʻrsatishi mumkin. Shuning uchun bunday vaziyatlarni bolalar oldida muhokama qilmaslik muhimdir.

Yosh bolaning ruhiy holatidagi oʻzgarishlar uning kelajakdagi shaxs sifatida shakllanishiga katta taʼsir koʻrsatadi. Shu davrda bolada jismoniy rivojlanish bilan birga shaxsiy sifatlar — intizom, javobgarlik, masʼuliyat va atrofdagilarga hurmat kabi fazilatlar shakllana boshlaydi.

7–12 yoshli bolalarda tashabbuskorlik, ijtimoiy muloqotga ehtiyoj, oʻziga xos tasavvur va xayolot dunyosi shakllanadi. Shu bilan birga, murakkab psixologik jarayonlar kechadi. Rivojlanish jarayonida faqat bilim va harakat usullarining oʻzgarishi emas, balki shaxsning umumiy xususiyatlari ham rivojlanadi.

- Bolaning rivojlanish dinamikasi quyidagi yoʻnalishlarni oʻz ichiga oladi:
- shaxsning yoʻnaltirilganligi (oʻqish, anglash, atrofdagilar bilan munosabat);
- faoliyatning psixologik tuzilishi (motiv, maqsad, obyekt);
- anglash mexanizmlarining rivojlanish darajasi.
- Shunday qilib, bolaning rivojlanishini uch asosiy qismga ajratish mumkin:
- taʼlim jarayonida bilim va faoliyat usullarining rivojlanishi;
- egallangan bilim va koʻnikmalarni qoʻllash mexanizmlarining shakllanishi;
- shaxsning umumiy xususiyatlarining rivojlanishi.

Bu yo‘nalishlarning barchasi o‘zaro bog‘liq bo‘lib, birgalikda psixik rivojlanish jarayonini tashkil etadi. Psixik rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganish yosh va pedagogik psixologiyaning muhim masalalaridan biridir.

Avstraliyalik psixolog K.Byuler bolalarning faqat aqliy taraqqiyotini emas, balki axloqiy rivojlanishi ham nasliy tomondan belgilangandir, deb ta’kidlaydi.

Amerikalik pedagog va psixolog Dj.Dyui-inson tabiatini o‘zgartirib bo‘lmaydi, odam irsiyat vositasida hosil qilgan ehtiyojlari va psixik xususiyatlari bilan tug‘iladi. Bu ehtiyojlar va psixik xususiyatlar tarbiya jarayonida namoyon bo‘lib, bazida o‘zgarishi, tarbiyaning esa miqdorini belgilab beruvchi mezondir, deb hisoblaydi.

Venalik vrach-psixolog Z.Freyd mazkur oqim namoyandasi sifatida shaxsning faolligani, uni harakatta keltiruvchi kuchlarni quyidagi tarzda tushuntirishga intiladi. Odam o‘zining qadimiy hayvon tariqasidagi avod-ajdodlaridan nasliy yo‘l bilan utgan instinktiv mayllarning namoyon bo‘layotgani tufayli faoldi. Z.Freydning fikriga ko‘ra, instinktiv mayllar asosan jinsiy instinktlar shaklida namoyon bo‘ladi. Z.Freyd, shaxsning faolligini dastavval jinsiy mayllar bilan boglaydi. Biroq instanktiv mayllar jamiyatda xuddi xayvonot olamidagidek erkin namoyon bo‘lavermaydi. Jamiyatdagi jamoa hayoti odamni, undagi mavjud instinktiv mayllarni (‘ni, jinsiy mayllarni) juda ko‘p jihatdan cheklab qo‘yadi. Oqibatda odam o‘zining ko‘p instinktlari va mayllarini bosishga, tormozlashga majbur bo‘ladi. Uning ta’limotiga ko‘ra, tormozlangan instinkt va mayllar yo‘kolib ketmaydi, balki bizga noma’lum bo‘lgan ongsizlik darajasiga o‘tkazilib yuboriladi.

Ongsizlik darajasidagi bunday instinktlar va mayllar har turli “komplekstiv birlashadilar, go‘yo inson shaxsi faolligining haqiqiy sababi ayni shu “Komplekslar”ni namoyon bo‘lishidir. Z.Freydning ta’limotidan uning ochiqdanochiq biologizatorlik targibotchisi ekanligini, inson shaxsining faolligini jinsiy mayllardan iborat ekanligi haqidagi nazariyasi Ilmiy asosga ega emasligini e’tirof etish mumkin.

Bunday ta’limotlardan, xususan din homiylari keng foydalanib, insonning taqdiri ana shu ilmlar bilan chambarchas bogliqdir, deb ta’kidlashadi.

Inson shaxsining shakllanishi murakkab jarayon bo‘lib, uni tushuntirish uchun turli nazariyalar mavjud. Biogenetik yo‘nalish psixik rivojlanishni irsiyat bilan bog‘lasa, sotsiogenetik yo‘nalish muhit va tarbiyaning ta’sirini asosiy omil sifatida ko‘radi.

Zamonaviy psixologiya esa shaxs rivojlanishini uch asosiy omil bilan izohlaydi:

- tashqi ijtimoiy muhit;
- ta’lim va tarbiya;
- nasliy (irsiy) xususiyatlar.

Har bir inson o'ziga xos ijtimoiy muhitda — oila, jamoa va jamiyatda shakllanadi. Shaxsning barcha psixik xususiyatlari va ruhiy faolligining manbalari ijtimoiy muhit bilan bog'liqdir.

Shu bilan birga, inson passiv mavjudot emas, balki faol subyektdir. U muhit bilan o'zaro ta'sir jarayonida rivojlanadi. Tashqi sharoitlar bevosita emas, balki insonning ichki psixologik xususiyatlari orqali ta'sir qiladi.

Bola o'z shaxsini ongli ravishda shakllantirish qobiliyatiga ega. Biroq bu jarayon muhitdan ajralgan holda emas, balki muhit bilan o'zaro aloqada amalga oshadi. Insonning faoliyati uning psixik rivojlanishining asosiy sharti va vositasi hisoblanadi.

XULOSA

Maktab yosh davrida bolalarda ruhiy faollikni shakllantirish ko'p omilli va murakkab jarayondir. Bu jarayonda oilaviy muhit, ta'lim-tarbiya va ijtimoiy omillar muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, ota-onalar va o'qituvchilarning psixologik yondashuvi bolalarning sog'lom rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Shu sababli bolalarda ruhiy faollikni rivojlantirish uchun:

- sog'lom psixologik muhit yaratish;
- ularni qo'llab-quvvatlash;
- individual xususiyatlarini hisobga olish;
- ijobiy muloqotni yo'lga qo'yish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimova V.M. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2018.
3. Davletshin M.G'. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2017.
4. Shoumarov G'.B. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent: Sharq, 2016.
5. Mavlonov A. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2021.
6. Piaget J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1969.
7. Vygotsky L.S. Mind in Society. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
8. Erikson E.H. Childhood and Society. – New York: Norton, 1950.
9. UNICEF. Early Childhood Development Reports. – New York, 2020.
10. WHO. Child and Adolescent Mental Health. – Geneva, 2019.